

1 De vaart – 1916

Heiman Leefsma posteerde zich op de brug, plaatste zijn armen op de leuning en keek uit over de Opsterlandse Compagnonsvaart. Het kon hem niets schelen dat men zich in Gorredijk, waar hij bekendstond als een harde werker, zou afvragen wat hij daar deed. Dat is toch geen plek voor een winkelier van zijn statuur. De eigenaar van die goedlopende textielwinkel met dat brede assortiment: kleding voor het hele gezin – ondergoed en korsetten, linnengoed en dekens, garen, band, knopen, breiwol. En natuurlijk zijn bekende stoffen. Leefsma haalde ‘de lappen’ helemaal uit Amsterdam.

Dat gelanterfant, zou men denken, was niets voor Heiman. Hij was een uitstekende koopman, die al zijn klanten evenveel aandacht gaf. Of het nu de vrouw van de rijke veehouder betrof, een halve middag bazig met haar dochter in de weer om een kostbare uitzet samen te stellen, of de oude aanzegster uit het armenhuis, afhankelijk van de liefdadigheid, die maar bleef dralen voor het vak met bolletjes katoen, ze stuk voor stuk door haar smoezelige handen liet gaan, een keuze maakte en onderweg naar de kassa fluisterend vroeg of Leefsma ‘alsjeblijft’ nog één keer de verschuldigde centen in het boekje wilde noteren. Dat deed hij, en wel zo dat de nieuwsgierige caféhoudster vanachter het gordijn, waar ze met hulp van zijn vrouw een jurk paste, niets merkte. Sterker nog, Leefsma haalde zijn vingers door de geldla, liet de munten rinkelen, begeleidde de arme stumper naar de deur en zei haar uitgebreid gedag alsof hij de koningin-moeder uitgeleide deed.

Er stonden verder alleen maar nietsnutten op de brug. Uren hingen ze er rond, tot de avond viel en ze voor een opgewarmde prak op huis aan gingen of meteen doorstiefelden naar een duistere huiskamerkroeg. Af en toe lieten ze de pruimtabak van de ene wang naar de andere gaan en spogen een kring in het water. Ze onderbraken hun geroddel alleen om een handelaar een handje te helpen als die met de handkar halverwege de brug bleef steken, en zwegen plechtig als ze de baker zagen voortsnelen, of de dokter. Zo waren zij vaak als eersten op de hoogte van geboorte, ziekte en sterven. Ze verlieten hun plek als in de verte een schip naderde om de gebochelde brugafdraaier hun diensten aan te bieden, maar die hield ze op afstand, alleen al vanwege de walm van jenever en pruimtabak die vanonder hun gele snorren uitkwam.

Heiman Leefsma had ze gegroet toen hij de brug op was gelopen en werd verder met rust gelaten. Geen vragen werden hem gesteld over hoe het liep met de handel, hoe het met zijn kinderen ging. Hij zou van hun praat over de politiek verschoond blijven. Dat geklets over wat een zegen het was geweest dat ze buiten de Grote Oorlog waren gebleven.

Hij keek naar de turfschepen onder. Hij zou het water missen. Rond 1854, zijn geboortejaar, was de vaart uitgediept. Een decorateur uit het dorp had het werk verbeeld. Het schilderij hing in het gemeentehuis en de enkele keren dat Heiman daar was bleef hij er altijd naar staan kijken. Vernieuwing en vooruitgang, hij hield ervan. Het schilderij, al was het misschien wat primitief, verbeeldde voor hem wat hij in zijn leven en met zijn winkel nastreefde: vooruitdenken en altijd het nieuwste van het nieuwste in huis hebben en daarmee de concurrent een stap voor zijn. Hij kon de afbeelding dromen. De vaart wordt uitgediept zodat grotere schepen tot in het centrum van Gorredijk kunnen komen om hun lading af te leveren bij de pakhuizen langs de kade. Een leger mannen in hemdsmouwen zwoegt in een drooggelegd stuk van

het kanaal. Op laarzen, tot aan hun enkels in de modder, graven arbeiders zich in het zweet. Opzichters, met hoge hoed en in zwarte lakense jas, kijken toe. Achter hen staan de huizen, de gevels zijn bescheiden versierd. Het is de voorzichtige pronkzucht van een dorp dat dankzij het veen een aanzienlijke provincieplaats werd.

Jaarlijks voeren duizenden schepen door het dorp. Geladen met handelswaar of turf uit de Friese en Drentse veengebieden. Aan het scheepsvolk dankte hij veel klandizie. Zijn winkel lag aan de vaart. De schippers stapten van hun skûtsjes af en stonden bij wijze van spreken voor zijn toonbank. Ze kochten ribfluwelen werkbrokken en jekkers van zwaar blauw laken.

Aan een lijn op het dek van een schamel turfschip hing wasgoed, roerloos in deze middag zonder wind. Een schipperskind zwiepte met een emmer aan een touw een puts water aan boord. Uit het ruim steeg als een reusachtig bruin massief de lading op. De last was zo onberispelijk geladen dat nauwelijks was te onderscheiden dat het bruine blok bestond uit duizenden perfect gestapelde langwerpige turven. Het gezin had het zwaar, met kinderen aan boord en de anderen op de wal in de kost. Hij zag ze zelden in zijn winkel, ze kochten hun kleren meestal bij de voddendoer of bij een handelaar die welgestelde boeren en burgers langsging en daar het versleten kwaliteitsgoed opkocht. Zo'n familie woonde het hele jaar op het water. De armzalige opbouw op het dek diende als huiskamer, in een paar kribben in het vooronder werd geslapen. De wind in de zeilen, dat was wat de turfschipper wenste. Anders was hij afhankelijk van de scheepsjager die tegen betaling zijn schonkige paard de turfschuit liet trekken. Soms sukkelde zo'n span maar wat voort en schreeuwde de schipper naar de jager dat hij tempo wilde. Dat hij betaald had om op tijd bij zijn afnemer te zijn, dat die ongeduldig wachtte op de lading en hij voor een volgende keer een opdracht wel kon vergeten.

Was het bladstil en lieten de jagers zich niet zien dan moest de vrouw of een van de kleintjes het schip trekken.

Heiman zag ze wel eens voorbijkomen, zwoegend in het zeel, die jochies en meisjes van wie bekend was dat ze zelden een school vanbinnen zagen. Van zijn kinderen had hij altijd verwacht dat ze meehielpen in de winkel, maar daarnaast gingen ze naar school. Jaren geleden was de groepsfoto gemaakt van de leerlingen van de lagere school in Gorredijk, waar hij nog geregeld met innige tevredenheid naar keek. Buiten, voor de hoge ramen van het schoolgebouw gefotografeerd, poseerden de tweeënveertig leerlingen met hun twee onderwijzeressen. Sommigen hebben de ogen wat dichtgeknepen vanwege het felle licht. Schoongewassen zitten ze daar, in hun mooiste kleren. Van die kinderen waren er maar liefst zes van hem. Dan dacht hij: kijk, dat zijn nou de kinderen Leefsma. Allemaal even recht van lijf en leden, slim, en uiteraard goed gekleed.

Zijn gezin. En wat voor gezin! Negen kinderen. Zijn lessen over de textiel hadden wortel geschoten. Zijn zonen Jozef, Salomon en David hadden textielbloed in de aderen. Net als zijn dochter Sara. Ze waren echte textielmensen, gewend om altijd, onwillekeurig, een stuk stof tussen duim en wijsvinger te nemen. Even voelen, even keuren. Ze wisten al jong van garen en band. Ze kenden het verschil tussen een hemd van baai en van flanel. Hij vertrouwde hun toe een lap stof te knippen, had ze geleerd tot op de centimeter nauwkeurig te zijn. Hij riep ze erbij als er een vertegenwoordiger langskwam. Ze kenden hun plaats, hielden hun mond, luisterden en wisten wat er van ze werd verwacht. Ze moesten proberen de goeden van de slechten te onderscheiden en de handelsreizigers te herkennen die met hun praatjes trachtten je van alles aan te smeren. De mannen die zijn winkel al jaren kenden prees hij in hun bijzijn zodat zijn kinderen wisten: aan hen heb je iets, zij

weten wat je nodig hebt. Dit zijn dus de vertegenwoordigers die geregeld met iets nieuws komen.

Heiman leerde zijn kinderen welke klanten je met een gerust hart iets op zicht mee kunt geven. Mensenkennis, tenslotte, is een onmisbare eigenschap voor een koopman. ‘Denk aan mijn neef!’ waarschuwde hij. Die had in het indrukwekkende Crackstate, in het gerechtsgebouw in Heerenveen, een rechtszaak moeten voeren om twee Engelse hemden terug te krijgen die hij op zicht had meegegeven aan een vrouw. Ze bleek zich te bedienen van een valse naam, maar werd opgespoord waarna ze bij hoog en bij laag beweerde dat ze onschuldig was en dat ze haar dochter moesten hebben. Zijn benadeelde neef kende die dochter toevallig en had haar nog nooit in zijn winkel gezien. De hemden kreeg hij terug, een schrale troost, want ze waren al gedragen. En de oplichtster werd veroordeeld tot tien dagen cel. Heiman durfde te stellen dat het mens bij hem weinig kans zou hebben gemaakt, hij zou haar hebben doorzien.

Nieuwe klanten moesten aan hem wennen, hoorde hij wel eens. Het waren zijn doordringende ernstige ogen. Ja, hij had soms een strenge blik. Oplettend moest hij nu eenmaal zijn. In de winkel, als hij een klant hielp, luisterde hij tegelijk naar wat elders in zijn zaak gebeurde. Oren op steeltjes, ogen in de rug. Als zijn vrouw met een twijfelende klant te maken had, kon hij iets uit een rek of de kast aanreiken waardoor een koop alsnog werd gesloten. Klein van stuk was hij en sterk, nog altijd. Wie hem goed kende merkte dat hij een zachtaardig mens was. Maar wie de boel probeerde te flessen of leugens verkocht, had een hele kwaaië aan hem. Enkele jaren geleden deed het verhaal de ronde dat zijn zoons met minderwaardig goed langs de deuren gingen, en zich bovendien onbeschoft gedroegen. Op zeker moment kreeg hij genoeg van de geruchten en sprak een van de grootste kletsmeiers van het dorp erop aan.